

MEDIZIN IM FASCHISMUS

Symposium über das Schicksal der Medizin in der Zeit des Faschismus in Deutschland 1933—1945

(Hgb. von Achim Tom, Horst Spaar, VEB Verlag Volk und Gesundheit, Berlin 1985.)

A Lipcsében 1983. január 31. és február 2. között a Karl Marx Egyetem, az NDK Orvostovábbképző Akadémiája és az NDK Antifasiszta Ellenállási Bizottsága támogatásával szervezett szimpóziumon több mint 100 tudós — orvosok, történészek, filozófusok, jogászok —, számos egyetemista, valamint koncentrációs tábor túlélő, vagy emigrációba kényszerített ellenállók nagyobb csoportja vett részt. Jelen voltak szovjet, lengyel, angol, chilei tudósok, valamint az NSZK Antifasiszta Szövetségének küldöttsége is.

A szimpóziumot a német fasizmus uralomra jutásának 50. évfordulója alkalmából rendezték. Az elhangzott előadásokat még 1983-ban megjelentették könyv alakban. Tekintettel a tematika iránti nagy érdeklődésre, 1985-ben, a hitleri fasizmus feletti győzelem 40. évfordulója tiszteletére, napvilágot látott a második kiadás is.

Az NDK Egészségügyi Minisztériuma államtitkárának a szimpóziumot üdvözlő szavai után két bevezető előadás, valamint négy témáról 38 előadás hangzott el. Ebből négy előadás tárgyalta „Az orvostudomány fasizálódásának előkészítése Németországban” kérdéseit. 19 előadás szólt a fasiszta egészségügyi politika imperialista jellegéről és antihumánus következményeiről. A „Humanista pozíciók megőrzése az antifasiszta ellenállásban” tárgykörben 7 előadás hangzott el. A sachsenhauseni, a dachau-i, a ravensbrückeni és a buchenwaldi koncentrációs táborokban folyt nemzetközi antifasiszta küzdelmekről és ezekben az orvosok részvételéről egy-egy előadás számolt be. Külön előadás foglalkozott a lipcei orvosoknak az antifasiszta ellenállásban való részvételével, továbbá a német orvosok és egészségügyi dolgozók tevékenységével az 1936—1939 közötti spanyol nemzeti forradalmi harcban.

A negyedik témában — „Vita a fasizmusról — politikai és etikai tanulságok a mai idők számára” — nyolc előadás szerepelt.

Az összes előadás részletes ismertetést érdemlne. Itt azonban csak két előadásra kívánom felhívni a figyelmet, mindkettő a fasiszta megszállás lengyelországi következményeit tárgyalja. Ezen előadások nem csak jól rávilágítanak az „alsóbbrendű népek és fajok” rendszeres kiirtásának az „Übermensch”-elméletből következő módszereire és gyakorlatára, a túlélők és gyermekeik egészségkárosodásaira, ha-

nem általánosan is érvényes következtetéseket is tartalmaznak.

Az első előadást dr. R. Wankiewicz (Bydgoszcz) orvos tartotta. Előadásában hangsúlyozta, hogy a fasiszta megszállás következményei a lengyel egészségügyre és az orvostudományra igen sokrétűek, egy előadásban összefoglalóan nem is tárgyalhatók. Ezért nem kívánt előadásában foglalkozni a lengyel zsidóság megsemmisítésével, a gettók helyzetével és az 1944-es varsói felkeléssel stb., csak néhány kiemelt problémával:

A „Lebensborn” akció Zamość területén és a lengyel gyermekek mártírúma

A „Lebensborn”-szervezetet 1936-ban Himmler alapította. A szervezet jelszava a következő volt: „A kiválasztott északi vér egy cseppjének sem szabad veszendőbe mennie”. A „Lebensborn” szó szerinti fordításban az „Élet forrását”-t jelenti. A szervezet gyakorlatban — történelmi hasonlattal élve — a hitleri fasizmus „janicsárnevelésének” egyik eszköze volt.

A Lebensborn-intézetekbe összesen 120 000 gyermeket szállítottak, közülük 80 000-et külföldről deportáltak, legnagyobb részét Lengyelországból. A szervezet bőlesődéit és gyermekotthonait speciálisan képzett nővérek vezették az SS felügyelete alatt.

Himmler 1941. július 20-án meglátogatta Lublin és Zamość városokat. Globočnik SS-Gruppenführert bízták meg, hogy a Lublin melletti Majdanekban 50 000 fogoly részére koncentrációs tábort állítson fel. Tervbe vették Zamość térségéből 200 000 lengyel polgári lakos áttelepítését. Zamość ettől kezdve „Himmlerstadt” lett. Az átköltöztetés 2000 személyt érintő próbaakciója 1941 novemberében kezdődött; a tömeges átköltöztetés egészen 1943 júliusáig tartott. Az átköltöztetés több mint 30 000 gyermeket érintett. A gyermekeket a szüleiktől elválasztották és Zamość és Zwierzyniec táboraiba szállították. Többségüket azután elnémetesítés céljából a Német Birodalomba, a „Lebensborn” intézeteibe, deportálták. Néhány száz Zamośćban bebörtönzött gyermeket a lengyel lakosság sarpéznz lefizetésével kiszabadított és Zelechów és Stoczek településeken vigyáztak rájuk. Ezek a gyermekek mindannyian életben maradtak. A mentesítési akcióban dr. Wilhelm Hagen német orvos is részt vett, aki 1942. december 7-én

Hitlerhez tiltakozó levelet is küldött. A lengyel nép iránti humánus magatartása miatt 1943-ban hivatalából eltávolították.

Az 1942. december 1-én alapított „Litzmannstadi Lengyel Ifjúsági Büntető Táborba” több mint 12 000 gyermeket és fiatalot börtönöztek be, kétévestől 17 évesig. Közülük 1945 januárjában, a felszabadításkor, a szovjet hadsereg már csak 600-at talált életben. Lengyel gyermekek ezreit ölték meg gázzal Auschwitzban. Az 1939 óta végrehajtott gyermekgyilkossági akciók keretében a fejlődési rendellenességgel született, vagy szellemileg visszamaradott lengyel gyermekeket a kórházak „speciális” SS-intézményeiben ölték meg, Eichburgban, Idsteinben, Kantenhofban és Brandenburg-Gördenben.

A pszichiátriai betegeken végrehajtott tömeggyilkosságok a Főkormányzóságban és a csatolt lengyel területeken

A Hitler által aláírt „Ermächtigungserlass” („Felhatalmazási rendelet”) alapján már 1939 végén megkezdődött Németországban a pszichiátriai betegek ezreinek szervezett kiirtása Hadamar, Grafeneck, Berburg, stb. pszichiátriai szanatóriumaiban. A tömeggyilkosságok befejezése után, 1941 augusztusában, a Birodalomból a berendezéseket, személyzettel együtt, a megszállt lengyel területekre helyezték át és Globocnik SS-Brigadeführer rendelkezésére bocsátották. Ezt követően nagy számban ölték meg lengyel pszichiátriai betegeket a megszállt lengyel területek szanatóriumaiban. Kb. 10 000 beteget, köztük németet is, Obrzyceben, több mint 1200-at Dziekawkán, kb. 2000-et Swięciében, 550-et Kobierzynben, stb. A gyilkosságokat szénmonoxid-dal és mérgeinjekcióval hajtották végre. További büntettek történtek a pszichiátriai betegek ellen Kochanowka, Kulparkow, Gostynin, Owinska és Chelm-Lubelski szanatóriumaiban. Ezeknek mértéke ma már pontosan nem állapítható meg. Ismeretessé vált bizonyítékok szerint két német orvos: *Prof. Gundel* Bécsből és *Dr. Römer* Illenauból, szembeszélgült a gyilkosságokkal, azonban megakadályozni nem tudták azokat.

A lengyel orvosértelmiség kiirtása, a „Krakkó” akció és a titkos orvosképzés

A lengyel nép fizikai megsemmisítésének tervéhez hozzátartozott a tudósok, a tanárok, a tisztek szisztematikus kiirtása is. Ennek keretében került sor az úgynevezett „rendkívüli megbékítési akcióra” („ausserordentliche Befriedungsaktion” — Aktion AB —), azaz a „Krakkói speciális akcióra”. 1939. november 6-án Krakkóban az egyetem és a főiskolák 133 professzorát és docensét letartóztatták, és a sachsenhauseni koncentrációs táborba szállították.

További hasonló akciók történtek a lengyel értelmiség ellen, így például Lembergben, 1942 júliusában a „Nachtigall” zászlóalj 25 lengyel főiskolai tanárt gyilkolt meg. Orvosok

és gyógyszerészek ezrei, orvosegyetemek tanárainak százai estek áldozatul a fasiszta népfirtásnak.

A túlélők ellenállása, ereje azonban csodálatra méltó! Már 1940-től Varsóban, föld alá kényszerítve, szervezett egyetemen megindult a titkos orvosképzés, melyen 1940—1944 között csaknem 3500 hallgató vett részt, így a háború befejezése után az egészségügy megszervezésében alkalmazni lehetett a fiatal orvosokat, illetve a háború utáni első években képzésük gyorsan befejeződhetett. A fasiszta megsemmisítés alatt szervezett, jól működő, illegális intézményes orvosképzés az orvostudomány történetében egyedülálló jelenség volt.

Terv 35 000 lengyel tüdőbeteg megsemmisítésére Warthegauban

Greiser, Warthegau körzeti vezetője, 1942. május 1-én levelet intézett Himmler SS. birodalmi vezetőhöz, amelyben beleegyezését kérte, hogy a „zsidókérdés végleges megoldása” után azonnal a tuberkulózisban megbetegedett lengyeleket pusztíthatassák el. Az írásra dr. med. Blome, a náci párt egészségügyi főhivatalának vezetője válaszolt. A mintegy 230 000 tuberkulotikus személy kiválasztására és megsemmisítésére három variánsú megoldást javasolt. Elsőként említette a „speciális kezelést,” azaz minden súlyos tüdőbeteg lengyel kiirtását, másodikiként a szanatóriumokban való elkülönítést, harmadikként pedig a lengyelországi tüdőbeteg-rezervátumok kialakítását. A végső döntésre Hitler jogosult. A Warthegau keleti részében berendezendő tüdőbeteg-rezervátumoknak Gdańsk, Nyugat-Poroszország és Felső-Szilézia betegeit is be kellett volna fogadniuk. Az izolált betegek foglalkoztatását a mező- és erdőgazdaságban akarták megoldaniuk. A vasúti forgalom mentesítése céljából a szállítást lovaskocsi oszlopokkal tervezték végrehajtani. A kedvezőtlen prognózisú tüdőbetegeket megsemmisítő táborba vitték volna, lengyel orvosok és lengyel ápolószemélyzet igénybevételével. A tervezettek végrehajtására vonatkozóan nem maradtak fenn dokumentumok.

A deportált lengyel munkaerő orvosi ellátatlansága

A koncentrációs táborok mellett a megszállt Lengyelországban a kényszmunka-táborok átfogó rendszere is kiépült. E rendszerhez többek között az építő szolgálat büntető munkatáborai, a nevelő munkatáborok, a keleti munkások táborai, a cégek légerei és a büntető légerek tartoztak. A rabszolgamunkára kényszerített úgynevezett „idegen munkások” száma meghaladta a 10 milliót. Közöttük 2 400 000 volt a lengyel. Az elégtelen ellátás, a fokozott lelki-fizikai igénybevétel, a rossz higiénés viszonyok következtében magas volt a halálozások száma. A német konszernek (I. G. Farben, Hoechst, Krupp, Siemens, stb.) üzemeiben kizsákmányolt lengyel kényszmunkások halálózási görbéje gyorsan emelke-

dett, az orvosi ellátás teljesen elhanyagolt maradt és a súlyos betegek kórházi ellátása csaknem lehetetlen volt. A második világháború folyamán a 2 400 000 lengyel kényszermunkásnak mintegy 10%-a halt meg.

SS-orvosok bűnös kísérletei a lengyelországi koncentrációs táborokban

A lengyel területen felállított koncentrációs táborokat eleve „megsemmisítőeknek” tervezték. A nagyobbak közé tartozott Auschwitz, Birkenau, Majdanek, Culmhof, Belzec, Sobibor és Treblinka II. A világtörténelem legnagyobb halálgyára az auschwitzi koncentrációs tábor volt. Építését 1940. június 14-én kezdték meg az első 728 fogollyal. A fenti táborokban csaknem mindenütt folytak embertelen, áltudományos, „orvosi” kísérletek, elsősorban Auschwitzban. Az antihumánus kísérletekhez tartoztak többek között dr. Hagen strassburgi professzor kísérletei, aki a foglyokat flekktifusz és hepatitis epidemica (fertőző májgyulladás) kórokozójával oltott be. Prof. dr. Clauber Himmler beleegyezésével sterilizálási kísérleteket folytatott; lengyel nők méhébe ezüstnitrátot fecskendezett. (Itt jegyzem meg, hogy az 1944 tavaszától deportált magyar nőkön is végrehajtottak sterilizációs kísérleteket, részben ezüstnitráttal, részben petefészkek eltávolításával. Ismeretesek a lágerorvos dr. Mengele ikergyermekeken végrehajtott hírhedt kísérletei, amelyeknek számos magyar ikergyermek is áldozatul esett.) Az SS-orvosok nürnbergi perében az antihumánus, áltudományos kísérletek 12 változatát említették. A lengyelországi koncentrációs táborokban a lengyel foglyokon csaknem mindet végrehajtották. A halálos áldozatok és az érintett emberek pontos száma ma már megállapíthatatlan, de tény, hogy közöttük jelentősen magas arányban a lengyelek voltak. (És nem kevés a magyar áldozatok száma sem.)

A fasiszta megszállás következményei a lengyel nép egészségügyi állapotára — a lengyel nép egészségügyi veszteségmértéke

A lengyel népesség ellen a bűnös gyilkossági akciók 1939 szeptemberében kezdődtek; a Wehrmacht-egységek, SS-rohamcsapatok, a Gestapo, az úgynevezett „önvédelmi egységek (Selbstschutzeinheiten) a lengyelek ezreit gyilkolták meg.

A lengyel nép kiirtását célzó nagy megsemmisítési program sok intézkedést tartalmazott, mindenekelőtt a táplálkozási lehetőségek beszűkítését és a minimális higiénés és orvosi ellátás megakadályozását. Jellemző volt Frank főkormányzó döntése az 1943. október 28-i kormányzati tanácskozáson, mely szerint a lengyel lakosság orvosi ellátásában csak a járványos betegségek — főként a kiütéses és a hastífusz — megakadályozására kell gondot fordítani. Kb. 15 millió lengyel részére 1943-ban mindössze 17 000 kórházi

ágyat tartottak fenn a teljesen elhanyagolt, rosszul felszerelt kórházakban.

A megszállás 2078 napja alatt naponta átlagban 2901 lengyel állampolgár halt meg. Összesen pedig 6 028 000 lengyel pusztult el, közülük katonaként, vagy partizánként a harcokban azonban csak 123 000, azaz kb. 2%. A halálos áldozatok 98%-át a civil lakosság adta. Hozzá kell még adni a rokkantak 590 000 fős rétegét, a háborút túlélő, de egészségileg károsodott 863 000 fogoly, 2 841 500 kényszermunkás és hadifogoly, 2 478 000 kitelepített számát. Az előadó mindezek alapján megállapította, hogy a háború és a megszállás következtében keletkezett egészségkárosodások tekintetében a népek közül a lengyel szenvedte el a legnagyobb veszteséget.

A másik előadást A lengyel nép veszteségeiről és a népiártás következményeiről Cz. Kempisty docens, az orvostudományok kandidátusa (Wrocław) tartotta.

Az előadó saját vizsgálatai alapján, a fasiszta terror áldozatainak 20 éven át tartó, folyamatos orvosi ellátása során szerzett tapasztalatok alapján, továbbá Lengyelország egyéb kutatóállomásai megfigyeléseinek, valamint külföldön (Franciaországban, Hollandiában, és Dániában) közölt adatok alapján az alábbi következtetéseket vonja le: a fasiszta terrort túlélt emberek, — a sokrétű, átélt testi és lelki megterhelések és traumák miatt — egészségügyi szempontból súlyosan károsodtak. A koncentrációs tábor túlélők 100%-a rokkant, és rokkantságuk a lágerfogság közvetlen következménye.

A koncentrációs tábori fogság következményei

Az egykori foglyok halálózásának pontos elemzése azt mutatja, hogy az egykori foglyok a háború után gyakrabban betegedtek meg és korábban haltak meg, mint az átlagnépesség tagjai. Franciaországban, Hollandiában és Dániában a háború utáni első 30 évben az egykori foglyok csoportjának átlagos évenkénti halálózása 2—3%. Lengyelországban ez az arány lényegesen nagyobb, minthogy a koncentrációs táborokban több volt a lengyel nemzetiségű asszony és gyermek. Az 1945—1950 közötti években az egykori lengyel foglyok halálózása 4—6%-ban volt megállapítható. A következő években ezen halálózási ráta csökkenését lehetett megfigyelni egészen 2,2%-ig, 1965—1973 közötti években pedig ismét emelkedett 3—3,5%-ig, míg a halálózási index 1974—1982 közötti években elérte a 4—6%-ot. Ennek megfelelően minden 10 000 egykori lengyel fogoly közül 1946-ban 600, 1950 és 1955 között 400—450, 1962-ben 250, 1965-ben 450, 1970 és 1982 közötti években ismét 600 halt meg.

A fenti adatok és más második világháborúban részt vett országok adatainak összehasonlításából megállapítható, hogy a volt lengyel foglyok halálózása más országok összehason-

lítható csoportjainak halálózásánál 3—5-ször magasabb. Kempisty vizsgálatai szerint 30 évvel a háború után minden 3 lengyel Häftlingből (fogolyból) csak egy élt. Ennek megfelelően 1982-ben az egykori lengyel koncentrációs táborbeli foglyokból 89 330 élt. (1945-ben 449 000-en szabadultak fel).

A koncentrációs tábori fogság ijesztő következményei a túlélő személyek megbetegedései gyakoriságának jelentős emelkedésében is megnyilvánultak. Azon személyek beható orvosi vizsgálata alapján, akik 2—17 éves koruk egy idejét e táborokban töltötték és a vizsgálat időpontjában életkoruk 38—55 év között volt, kiderült, hogy náluk az érzélemvilág és a pszichikai teljesítmény zavarai jelentősen nagyobb mértékben voltak megállapíthatók. A férfiak lelki betegségeinek gyakoriságai indexe tízszer, a nőké ötször nagyobb, mint a megfelelő kontrollcsoportoké.

Az emésztőrendszer betegségeit az egykori foglyok vizsgált férfi csoportjában 54,2%-ban figyelték meg. Ezen betegségek valószínűségei együtthatója 6,5-szer nagyobb, mint a lengyel átlagnépesség kontrollcsoportjé. Csont- és mozgásszervi betegségeket a vizsgált férfiak 52%-ában, a vizsgált nők 42,6%-ában figyeltek meg. A kontrollcsoportban a férfiak megbetegedési gyakorisága 12,6%, a nőké 20,2%. A keringési rendszer betegségeit a vizsgált egykori foglyok 44,2%-ában mutatták ki. Ezen betegségek valószínűségei együtthatója 4-szer nagyobb, mint a kontrollcsoporté. Mindezen adatok azt mutatják, hogy a fasiszta internálási gyakorlat áldozatai gyakrabban szenvednek komoly krónikus betegségekből, mint Lengyelország átlagnépessége.

A lengyel polgárok tömeges meggyilkolása mellett a fasiszta erőszakpolitika közvetlen következménye volt a légerekben és börtönökben élő lányok és asszonyok fejlődési és biológiai folyamatainak jelentős beszűkülése. Ez a koncentrációs táborokba és börtönökbe zárt nők kb. 30%-ánál jelentkezett. A kevés túlélő csont-bőrre lesóványodva hagyta el a tábor. Az asszonyokon a légérbeli tartózkodás következtében a morbiditás emelkedése és nagyobb halálozás lépett fel, és ez maga után vonta a háború után Lengyelországban a születések jelentős csökkenését. 134 000 koncentrációs tábor túlélő asszony és lány közül 16 080 vált meddővé.

A kényszermunka hatásai

A lengyelekkel szemben elkövetett fizikai terror másik formája volt a lengyel polgárok tömeges deportálása a Birodalomba, kényszermunkára. Mint ahogy a második világháború után végzett vizsgálatokból kiderült, ez 2 460 000 lengyelt érintett. 10 kényszermunkára deportált lengyeltől csak 8 érte meg a hábo-

rú végét. Az embertelen létfeltételek következménye és a munkaerő teljes kiszákmányolása e személyeknél ugyancsak a nagyobb morbiditásban (betegség-gyakoriságban) és magasabb halálozásban mutatkozott meg. Lengyelországban 30 évvel a háború után a második világháború folyamán kényszermunkára deportált emberek 42,8%-a élt, számuk 1980-ban 982 000 volt.

A hadifogság hatásai

A fasiszta megszállás alatt a megsemmisítési politika harmadik formája az 1939-ben katonaként hadifogságba került lengyeleket sújtotta 1939. október 9-i német adatok szerint a lengyel hadifoglyok száma akkor 694 000 volt. A Genfi Egyezmény határozatait a lengyel hadifoglyokkal szemben nem tartották be, közülük sokat megölték, és a táborokban a nem kielégítő életfeltételek, a kemény kényszermunka igen magas megbetegedési mutatót és magas halálozást okozott. Az összegyűjtött adatok alapján feltételezhető, hogy kb. 520 000 hadifogoly érte meg a háború végét. Közöttük a halálozás a háború utáni években magasabb volt, mint az átlagnépesség halálozása. 1980-ban a felszabadult egykori hadifoglyok 28,4%-a, 92 830 személy élt.

A fasiszta terror következményei a fiatal lengyel nemzedék életében

1963 óta végzett társadalom- orvostani vizsgálatok tapasztalatai bizonyítják, hogy a fasiszta erőszakpolitika tartós utóhatásai még ma is jelentkeznek a volt koncentrációs tábori foglyok gyermekein. A lengyel gyermekek egészségi állapotára egy sor tényező volt nagy hatással, elsősorban a nők mértéken túli lelki és fizikai megterhelése. Ez jelentkezik az egykori foglyok gyermekeinek betegség-gyakoriságában (morbiditásában), amely 2—3-szor nagyobb, mint a kontrollgyermekeké, akiknek szülei hasonló szenvedéseket és megterheléseket nem éltek át.

A pszichiátriai megbetegedések mellett a volt Häftling-családokból származó gyermekeknek betegséggyakorisága tízszer nagyobb, és igen gyakran pedagógiai problémák is fellépnek. A fiatal nemzedéken a megfigyeléseket tovább folytatják, mivel a háborúnak a második, sőt a harmadik nemzedékre gyakorolt következményeit még csak később lehet pontosabban megítélni.

A szimpózium, illetve az előadásokat közreadó kötet egész tartalma rendkívül figyelemre méltó, értékes forrás- és dokumentumanyag nemcsak az orvosok és orvostörténészek, hanem a történészek és hadtörténészek számára is.

Kertész Frigyes